
Д.В. Стоян,
аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ “ДІЙСНІСТЬ” У ФІЛОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ Ю.І. ВАССИЯНА

Філософська спадщина Юліана Вассияна, українського мислителя 20-х – 40-х років ХХ століття, на відміну від його творчості у сфері публіцистики і його політичної діяльності, є мало відомою. Проте існує чимало праць Ю.І. Вассияна, в яких присутня філософська проблематика.

Проаналізуємо досліджуване Ю.І. Вассияном поняття “дійсність”, яке є ключовим у вирішенні низки онтологічних і гносеологічних проблем.

Основним його твором з даної проблематики є дисертаційна робота “Поєднання розуміння філософії в її відношенні до наук про основи гносеології та метафізики”. Крім того, в його статтях більш пізнього періоду творчості також можна спостерігати концептуальні моменти, пов’язані з визначенням поняття “дійсності”. Проте основним джерелом для нас слугуватиме його дисертаційна робота, оскільки саме в ній дослідник порушив і намагався вирішити проблему визначення дійсності в межах теорії пізнання та метафізики.

Юліан Вассиян здійснює критичний аналіз праць таких авторів, як Г.Ріккерт, І.Кант, А.Ріль, Г.Лотце та ін., на основі якого обґрунтовує власне розуміння поняття “дійсність”. Відзначимо, що в процесі постановки проблеми дослідник послуговується здобутками класичних філософських теорій. Ми не можемо говорити про оригінальне і самобутнє вирішення проблеми дійсності, проте своєрідний синтез попередніх теорій дає змогу, на нашу думку, вирізнити ключові характеристики дійсності.

Аналізуючи комплекс теоретико-пізнавальних проблем, Ю.Вассиян звертається до поняття “дійсність” як до тієї даності, цілісності, що має бути пізнана. Таким чином, поняття “дійсності” набуває в нього методологічного характеру – виходячи з потреби повного й остаточного осягнення дійсності відбувається постановка проблем і обґрунтування методів пізнання. Авжеж, будь-яка пізнавальна діяльність здійснюється завдяки тому, що існує спрямованість суб’єкта на “щось” як окремих фрагмент дійсності; дійсність має перестати бути проблемою для суб’єкта, який визначає методи пізнання саме з метою подолати будь-які перешкоди в процесі пізнання дійсності.

Звертаючись до проблеми методології пізнання, Ю.І. Вассиян наголошує на тому, що лише філософське пізнання дає змогу комплексного вирішення проблеми пізнання дійсності і дає можливість висловлювати судження про межі пізнання дійсності. “Специфічність філософії не полягає в систематизації готових знань, отриманих із областей окремих наук, а полягає в конструюванні нових понять, саме на основі наукових здобутків, але все ж тільки у відношенні до загальної мети кожного філософського пізнання. Тому поняття філософії є новими, у порівнянні з поняттями інших наук, тому що жодна з наук не орієнтована настільки монолітно і жодна не прагне передати світогляд таким чином, як намагається це зробити філософія, звичайно і з тієї причини, що кожна із спеціальних наук означає лише фрагмент єдиного цілого, в той час як філософія обробляє свої поняття і судження в прямій залежності від ідеї всеохоплюючого пізнання, яка дає стимул і виконує своє завдання з точки зору прагнення до цілісності” [2, 10].

Саме схоплення і пізнавання дійсності у її багатоманітності як єдиної цілісності і є основним завданням філософського пізнання. Проте й у філософському пізнанні існують певні складнощі методологічного характеру.

Проблема філософського пізнання тягне за собою проблему меж пізнання. Якщо в науці таке питання не порушується, то у філософії питання: “Яким чином пізнання є можливим і які його межі?” є одним з основних.

Ця проблема постає і перед Ю.І. Вассияном. Для її вирішення він звертається до філософської спадщини І.Канта, який вперше порушив питання про межі і можливості пізнання. У даному питанні думка Вассияна не є оригінальною; він цілком згоден із Кантом у тому, що людське пізнання обмежене людським досвідом. Неможливо оперувати чистими поняттями і пізнавати щось якісно нове. Відчуття як первинний матеріал оформлюються за допомогою простору і часу в явища, які потім у розсудку синтезуються за допомогою таблиці категорій у родові поняття.

Але обмеженість нашої пізнавальної здатності не мотивується тим, що досвід є обмеженим, навпаки, суб'єкт пізнання обмежує досвід історично, перетворюючи його на матеріал для своєї розумової діяльності. “Досвід є необмеженим в своєму існуванні, не дивлячись на те, що як і пізнання він повинен бути обмеженим, і саме це неперервне обмеження створює зміст філософської думки, що історично склалася і яка є вірною лише умовно та відкрито дивиться у майбутнє. Жодне із людських пізнань не може заздалегідь визначити об'єм можливого досвіду таким чином, щоб дійсний наступний досвід був не більше, ніж простим підтвердженням того, що апіорі було наперед визначено в свідомості” [2, 1]. У даному разі Вассиян акцентується не на механізмах суб'єктивної діяльності, а лише висловлює думку, що досвід є історично обмеженим через емпіричну природу суб'єкта.

Якщо зіставити поняття “досвід” і “дійсність”, то нам слід констатувати, що дійсність є передумовою будь-якого досвіду, проте лише в досвіді ми можемо говорити про дійсність. Доти, доки не включається механізм пізнання, ми не можемо висловлювати судження про дійсність тому, що вона у своїй багатоманітності не дається нам безпосередньо.

Саме тому Ю.І. Вассиян звертається до проблеми філософського обґрунтування методів пізнання як засобів освоєння дійсності. На нашу думку, такий аналіз є цілком доречним у тому сенсі, що для вирішення проблеми освоєння дійсності потрібно повністю виявити доцільність тієї чи іншої методології і зрозуміти, яким чином і якою мірою ті чи інші методи обґрунтовують можливість пізнання дійсності.

Під час розв'язання даної проблеми мислитель спирається на працю Г.Ріккєрта “Науки про природу та науки про культуру”. На його думку, це є найбільш довершена праця щодо питань наукової методології. Але відзначимо, що у своїй праці Ю.І. Вассиян не лише викладає погляди Г.Ріккєрта, а й намагається вивести з його методологічного дуалізму характеристики дійсності як об'єкту пізнання.

Насамперед, Вассиян вирізняє раціоналістичну методологію природничих наук, яка була започаткована в новому часі, розвинута позитивістами і дістала свого довершення і вдосконалення у філософії науки.

Методологія природничих наук спрямована на опис і пояснення явищ природи, формулювання універсальних законів функціонування природи. Для досягнення цієї мети потрібно подолати багатоманітність і безпосередність досвіду й узагальнити досвід у поняттях і теоретичних схемах. Природничі науки виявляють причинні зв'язки, узагальнюють і формують закони як апіорні схеми людського мислення. Наукова методологія не підходить до явища з точки зору

його індивідуальності. В її межах всі явища розглядаються як природні об'єкти, які не несуть жодного смислового навантаження, а є лише тим емпіричним матеріалом, який за допомогою мислення узагальнюється в поняттях і посідає своє місце в теоретичних схемах.

Разом із науково-раціоналістичною методологією, яка започатковується і стає домінуючою в епоху Нового часу, Г.Ріккерт у своїй праці “Науки про природу і науки про культуру” вирізняє поряд із природознавчими науками історичні, які, на відміну від природничих, спрямовані на досягнення своєрідного, індивідуального, неповторного у суспільному житті і в житті окремої людини. Людина тут розглядається не як абстрактна схема, а як наближення до реальної індивідуальності. Кожний окремий історичний момент, який відбувається в просторі і часі, має власне значення і смисл; він не підводиться під родове поняття на підставі своєї певної ознаки, як це відбувається в природничих науках, а розглядається з точки зору всіх його ознак. Ми не мислимо індивідуальність, а сприймаємо її безпосередньо, на рівні чуттєвості.

Ю.І. Вассиян наголошує на тому, що проблема методологічного дуалізму має бути подолана в тому сенсі, що для філософського пізнання неможливе пізнання окремих фрагментів і аспектів дійсності. Дійсність сама по собі не є й не може бути подвоєною; тут йдеться лише про взаємозв'язок загального й індивідуального, мислення і наочності, розуму і чуттєвості. Ці протилежні за своєю суттю поняття є складовими дійсності як цілості і являють собою діалектичну єдність протилежностей у тому сенсі, що зумовлюють один одного, а не являють собою окремо існуючі сутності. “Супроти цієї подвійної діяльності філософії єдиний імпульс її природи залишається незмінним і мета її завжди єдина і одна й та ж: досягнути єдину дійсність у пізнанні у відповідності з її подвійною направленістю, тобто направленістю до поняття і до безпосередньої даності, до реальності. Подвійність метода ні в якому разі не є об'єктивною ознакою подвійності самої дійсності” [2, 17].

Справді, справа полягає в тому, що, на думку Вассияна, жодна з існуючих методологій не здатна цілком і адекватно здійснювати пізнання. Природознавчі науки дають нам лише абстрактне оперування поняттями в судженнях і в цьому випадку цілком відкидають наочне. Проте загальнонаукове пізнання претендує на абсолютне пізнання дійсності з точки зору виявлення загальних її ознак. Але, як ми вже відзначали, в процесі пізнання як теоретизації і конструювання понять наука втрачає зв'язок з дійсністю в тому розумінні, що є не відображенням багатоманітного, а спрощенням, узагальненням і формалізацією багатоманітного в усій його безпосередності і неповторності, в поняттях. Якби природознавча методологія була єдиною існуючою методологією, єдиною цариною пізнання було б царство логічних формальних суджень і окремих теоретичних форм, які не мали б нічого спільного з дійсністю як безпосередньою даністю. Тоді не було б сенсу вести мову про дійсність, оскільки вона втратила б своє гносеологічне значення як об'єкт пізнання.

Але абсолютизація індивідуалізуючого, або (за Г.Ріккертом) історичного, культурного методу не дає нам адекватного пізнання дійсності тому, що в даному разі ми маємо звичайну наочність, індивідуальність, про яку ми не можемо винести жодного судження, оскільки не можемо схопити і висловити сутність наочного в поняттях.

Таким чином, дослідник обґрунтовує неможливість подолати методологічний дуалізм шляхом абсолютизації одного з методів. На його думку, потрібно розглянути, в яких аспектах загально-природничих й індивідуалізуючих-історичних методологій пізнають дійсність і в чому полягають їхні спільні моменти, які дадуть змогу подолати методологічний дуалізм.

Спільним моментом є те, що об'єктом пізнання як у природничих, так і в історичних науках є дійсність. Проте в природничих науках дійсність тлумачиться з точки зору її загальних ознак, які перебувають на першому плані. Тут здійснюється спроба виявити ті загальні ознаки, які належать всім явищам дійсності. Тобто в даному разі ми виявляємо окрему ознаку (властивість, закон) і намагаємося обґрунтувати її поширення на всі явища дійсності. А історичні науки досліджують окремий факт як окремий момент дійсності з точки зору всіх належних саме йому ознак, розглядають індивідуальний, неповторний момент дійсності. Але, оскільки одна, навіть і властива всім явищам дійсності, ознака не може пояснити дійсність в усій її багатоманітності та безпосередності, так і один окремий момент дійсності є не замкненою у собі системою, а інтегральною частиною єдиного цілого, розгортання і функціонування якого ми не можемо собі уявити і лише висловлюємо про його існування та сприймаємо його як те, що являється нам в якості багатоманітного. Пізнання індивідуального необхідно містить у собі потребу пізнання всезагального, але, водночас, не можна говорити про всезагальне, яке досягається шляхом знищення часткового, оскільки лише на тлі багатоманітності індивідуального може йтися про загальне. Тобто в процесі пізнання дійсності ці два методи не є протилежними, а навпаки, взаємодоповнюють один одного.

Отже, зрозуміло, що Ю.І. Вассиян не стоїть на позиції крайнього методологічного дуалізму, а обґрунтовує можливість примирення двох методів з точки зору їхнього спільного об'єкту.

Він відзначає, що “для того, щоб ми могли сприймати деякий індивідуальний випадок як приклад всезагального поняття або судження, ми повинні цей індивідуальний випадок зрозуміти як такий, тому що інакше підпорядкування випадку загальній нормі за допомогою виділення індивідуального моменту було би взагалі неможливим. Для того ж, щоб ми могли встановити деяку спільну якість ряду індивідуальних утворень, ми повинні уміти з точністю відрізнити його від усього індивідуально багатоманітного, а це можливо лише в тому випадку, коли ми досягаємо ці окремі приклади” [2, 36].

Отже, індивідуальне є умовою усвідомлення всезагального і, своєю чергою, частиною єдиного цілого, природа якого не є визначеною. Тобто дійсність як єдність багатоманітності закладає обмеження як і природничому, так і історичному пізнанню в тому розумінні, що ми знаходимо в ній момент непізнаваного. Методологічний дуалізм зумовлений лише тим, що жоден із зазначених методів не може пізнати дійсність в усій її об'єктивності; непізнаваність дійсності є вихідним пунктом методологічної розрізненості.

Таким чином, проаналізувавши комплекс теоретико-пізнавальних проблем за Ю.І. Вассияном, доходимо висновків:

– дійсність за своєю природою не є подвоєною; вона є об'єктом пізнання у своїй єдності, що являється нам у своїй багатоманітності. Методологічний дуалізм є не абсолютним, а лише відносним з точки зору пізнання окремих аспектів дійсності;

– жодна з існуючих методологій науки не може дати нам адекватне пізнання дійсності як цілості.

Але те, що Ю.І. Вассиян заперечує можливість пізнання дійсності, не може засвідчувати, що проблема визначеності дійсності не вирішується. Звичайно, можна говорити про дійсність, виходячи лише з нашого суб'єктивного досвіду, а досвід, своєю чергою, не дає нам адекватного пізнання дійсності. Тут логічно впливає запитання: які загальні характеристики дійсності можуть бути нам даними таким чином, щоб ми могли взагалі зумовити її існування? Авжеж, якщо дійсність є принципово непізнаваною й обмежує людське пізнання, то ми нічого

не можемо про неї сказати і взагалі постулювати її існування, а за таких умов не є можливим вести мову про пізнання взагалі, оскільки пізнання являє собою суб'єктно-об'єктне відношення, яке цілком нівелюється за умови відсутності об'єкту.

Ю.І. Вассиян відзначає, що у філософському пізнанні може бути порушене запитання: “Яким чином суб'єкт пізнання може пізнавати?”. Намагаючись обґрунтувати межі і можливості пізнання суб'єкт шукає виходу за межі власної суб'єктивності і ставить для себе запитання: “Яким чином дійсність нам являється?”.

Тобто, за Ю.І. Вассияном, суб'єкт припускає існування трансцендентних об'єктів, які перебувають за межами суб'єктивності і людського досвіду і є причиною явищ. Можна побачити підтвердження думки І.Канта про існування світу “речей у собі” як необхідних компонентів досвідного пізнання, проте принципово непізнаваних. Але Юліан Вассиян, погоджуючись з Кантом щодо існування світу “речей у собі”, порушує питання про їх походження і тим самим переносить вирішення проблеми пізнання дійсності як цілісності зовсім в іншу площину.

На думку Ю.І. Вассияна, дане питання необхідно розв'язується в проблематичному полі, яке перебуває за межами людського досвіду, і хоча людський досвід і філософська рефлексія над ним є необхідними умовами розв'язання питання про існування дійсності, ми не можемо зробити це виключно в межах пізнавальної діяльності. Процес здійснення пізнавальної діяльності є необхідним для постановки проблеми обґрунтування можливості і природи пізнання, проте вирішення даної проблеми не може належати пізнавальній діяльності, оскільки перебуває за її межами й обґрунтовує можливість пізнання як такого. Досвід є тим, що обов'язково для свого пояснення припускає щось позадосвідне і цим обмежує пізнання, яке в обмеженості свідомості може виникнути на тому, що перебуває поза досвідом.

Тобто, якщо в теоретико-пізнавальному аспекті в Ю.І. Вассияна поняття “дійсність” мало методологічний характер як гносеологічна настанова і передумова людського пізнання, то в онтологічному сенсі, коли виявляється принципова непізнаваність дійсності в досвіді і ставиться питання: “Що є дійсність і чи існує вона взагалі?”, воно дістає метафізичного характеру.

Мислитель перестає розглядати дійсність як об'єкт пізнання і як поняття, а намагається обґрунтувати існування дійсності як цілісності.

“Предмет метафізики не є тим же, що у філософії, тому що в метафізиці мова не йде про “як” того, що розглядається, а перш за все про “що” в якості останньої причини, як існування, так і мислення, всього досвідного та поза досвідного” [2, 103].

Те, що Вассиян вирішує проблему дійсності в метафізичній площині, не дивує. Теорія пізнання є необхідним етапом виникнення метафізики, проте дані сфери неможливо зіставляти тому, що метафізика є принципово відмінним проблематичним полем і перебуває над науковим і філософським пізнанням у своїй всезагальності і самостійності. Як відзначає Е.Корет: “Вона не покликана підміняти ні окремі науки, ні теорію науки і методологію, але останні мають перейматися питанням про свої передпосилання на засадах можливості метафізики, щоб пред'явити свої предметні і методичні повноваження, а також визначити свої межі і знайти своє місце у всеохоплювальній цілісності буття” [3, 21–22].

Явище Ю.І. Вассиян визначає як результат відношення метафізичної причинності, тобто такого відношення суб'єкта й об'єкта, яке неможливо підтвердити емпірично. Саме тому немає потреби доводити існування речі в собі,

яка є причиною виникнення явищ шляхом взаємодії із суб'єктом – гіпотетичне припущення існування речі в собі не потребує доведення, а задовольняється лише констатуванням факту існування відношення метафізичної причинності і наявності відомого члена цього відношення – діяльного у своїй пізнавальній здатності суб'єкта. “Весь сенс такої гіпотези базується на порядку дійсності, який апріорі передує кожному досвіду і не є лише його творінням” [2, 107].

Звертаючись до питання, яким чином ми можемо мислити цей порядок дійсності як передумову метафізичної причинності, дослідник аналізує поняття “буття”, яке пов'язане з питанням про порядок дійсності. “І тому не існує ніякого пізнання світу речей, так, як і немає самопізнання суб'єкта. Відносність пізнання є обов'язковим наслідком буття, яке відбиває всі хвилі пізнання, тому що їх не можна сприймати предметно ні з просторової, ні з часової точки зору” [2, 107].

Буття Ю.І. Вассиян розглядає як метафізичну категорію, відмовляючи їй у будь-якому визначенні й об'єктивуванні. “Буття є саме тим залишком, яке створює велику вічну проблему X; є апріористичною основою всіх формул пізнання у досвіді, хоча саме як певна форма є неможливою як досвід” [2, 107].

Буття є тим, що визначає межі пізнання, і про що ми не можемо нічого сказати. Коли ми намагаємося мислити буття, ми мислимо єдність як абсолютну тотальність і, таким чином, знімаємо суперечність між буттям і мисленням у тому розумінні, що емпіричні об'єкти пізнаються з боку не свого буття, а своїх форм, тобто з точки зору метода, за допомогою якого вони виявляються у своїх відношеннях.

Дійсність як цілісність покладається буттям, проте ніяким чином не обґрунтовується і не визначається, оскільки є принципово невизначеною як цілісність. “Визначення “речі в собі” є наслідком розрізнення між суб'єктом з усіма його змістами і буттям об'єктів, яке (буття) в тій же формі і апріорі однаково полягає у суті суб'єкта і об'єктів, його неможливо об'єктивувати” [2, 107].

Ю.І. Вассиян наголошує на тому, що буття є передумовою будь-якого пізнання. Без буття не є можливою жодна подія (під подією слід розуміти постійну зміну внутрішніх відношень у самому бутті). Буття дається нам не як єдність, а у взаємному чергуванні видимих явищ; для самого буття як єдності це чергування зникає, нічого не відбувається, а все є. Цей передпорядок створює постійну рівновагу метафізичного причинного відношення як статичність, яке передує динамічності як покладання суб'єкта у відношенні до чогось.

У своїх публіцистичних працях Ю.І. Вассиян неодноразово наголошує на тому, що вольовий момент є необхідною передумовою існування людини і що саме в постійній боротьбі і прагненні до самовдосконалення людина реалізовує себе як духовну істоту. На нашу думку, це можна пов'язати з його онтогносеологічною проблематикою, а саме: суб'єкт за своєю природою є динамічним і постійно прагне до пізнання дійсності, яке ніколи не може остаточно відбутися, так як дійсність у своїй повноті не може бути даною нам у досвіді і бути пізнана. Але навіть момент абсолютної непізнаваності дійсності не може нівелювати прагнення до пізнання, яке у Ю.І. Вассияна прирівнюється до “волі до життя”. Тут можна зробити висновок про належність творчості Ю.І. Вассияна до волюнтаристського напряму філософування, згідно з яким воля визначається як основний принцип всієї дійсності.

З точки зору динамічності суб'єкта як умови пізнавальної діяльності неможливо вийти за межі досвіду і предметно визначити позадосвідний абсолют, це є лише прагненням, метою суб'єкту пізнання. “Пізнання, яке з одного боку обмежене галуззю досвіду, є саме нескінченим, таким же чином, як і є нескінченим буття, яке закладене в основі досвіду” [2, 113]. Тобто тут розуміємо,

що покладена буттям дійсність закладає межі людському пізнанню з точки зору принципової відкритості і нескінченості, являючись у своїй багатоманітності суб'єкту пізнання у досвіді.

Позиція Вассіяна тут чітка й однозначна в тому розумінні, що ніякої замкнутості тут не може бути; людина виступає у нього як суб'єкт, відкритий до сприйняття нескінченості. “Якби на якомусь відтинку дійсності докопалось би чудо повного прояснення та безпосереднього вчуття і сприйняття істоти, містерія всього буття і цілого світу була б нараз розкрита і скінчена. Такої можливості не допускає і не прагне людський дух, він радше схильний застерегти за пізнанням виразову функцію життя, ніж приписати йому проти життєву роль розкладу і смерті” [1, 24].

Прагнення вийти за межі своєї суб'єктивності і намагатися пізнати непізнаване і є основною характеристикою не лише людини як суб'єкту пізнання, а й людини взагалі, як духовної істоти. “Людський дух – це повна відкритість у вселенність, тому не може він відступити назад у себе, замкнутися і поменшити себе” [1, 23]. Мислячий дух за своєю природою спрямований на розуміння всього існуючого як дійсності в її незумовленості і повній єдності, пізнавальна діяльність як прагнення єдності цілісності є його невід'ємною характеристикою, тим, що визначає людину.

На нашу думку, Юліан Вассіан не може дати остаточного визначення дійсності саме тому, що він перебуває на позиції необмеженості людського досвіду. Говорячи про обмеженість здатності людського пізнання, він наголошує на необмеженості людського досвіду, що зумовлює принципово відкритий проект людського існування. Той факт, що ми можемо мислити існування дійсності лише як передумови існування будь-якого досвіду аж ніяк не означає, що ми можемо визначити, обмежити дійсність як таку.

Таким чином, доходимо висновку, що дійсність за своїм характером є проблематичним поняттям саме тому, що своєю природою вона й зумовлює свою проблематичність. Саме запитання: “Що є дійсність?” і обґрунтовує можливість пізнавальної діяльності та духовного самовдосконалення людини як суб'єкта пізнання та духовної істоти.

Здійснений аналіз гносеологічних поглядів Ю.І. Вассіяна не дає нам чіткого визначення дійсності. Проте стає зрозумілим, що дійсність є саме тим наріжним каменем будь-якого “звершення”, здійснення вольової діяльності. У різні епохи в різних філософських традиціях поняття “дійсність” визначалося по-різному, проте в кожній філософській концепції дійсність як проблематичність пов'язувалася з питанням обґрунтування знання. Розв'язувалося це питання на користь безперечного для даної системи визначення дійсності чи визначення дійсності як методологічної категорії, за допомогою якої здійснюється пізнання, ми можемо стверджувати, що весь комплекс теоретико-пізнавальних проблем є, безперечно, пов'язаним з головною проблемою – проблемою осягнення дійсності як умови і можливості людського пізнання. Безперечно, можна твердити, що дійсність, згідно з її етимологією, як “дієвість”, постає перед нами в якості проблематичної і цілепокладальної та зумовлює постійне прагнення людини до пізнання і вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вассіан Ю.І.* Змаг основ // За самостійність. – Мюнхен, 1948. – Ч. 1–2.
2. *Вассіан Ю.І.* Поєднання розуміння філософії у її відношенні до наук про основи гносеології та метафізики. – Archives of Charles University in Prague, Czech University, dissertation nr. 1506

3. *Корет Э.* Основы метафизики. – К., 1998.